

УДК 330.101

Цапенко В. Ю.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДПРИЄМСТВ ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено формуванню концептуальної моделі економічної поведінки підприємств на ринках з високим рівнем монополізації. Подано концептуальну модель економічної поведінки для ринку електроенергетики України. Обґрунтовано необхідність дослідження цієї моделі з метою визначення напрямків реформування ринку та аналізу й прогнозування поведінки всіх його учасників.

Ключові слова: економічна поведінка підприємств, типи економічної поведінки підприємств, концептуальна модель, реформування, енергетичний ринок.

Постановка проблеми. З метою формування концептуальної моделі поведінки підприємств енергетичного ринку необхідно передусім усвідомити особливості функціонування ринків з високим рівнем монополізації. Проте у наукових працях та на практиці більше уваги приділено класичним монопольним або олігопольним ринкам. Більшість авторів розглядає економічну поведінку підприємств на таких ринках як похідну від тієї ринкової структури, де вони діють. Тож передбачається, що на ринках чистої монополії підприємства поведуть себе виключно як монополісти, а на олігопольних ринках – як олігополісти. Але практика доводить, що реальна економічна поведінка підприємств не завжди відповідає теоретичним конструкціям. Тому у дослідженнях особливостей економічної поведінки підприємств на ринках з високим рівнем монополізації є певний науковий та практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення сутності «економічної поведінки» цікавлять багатьох вчених понад двісті років. Вирішенням цієї проблеми займалися А. Сміт, А. Маршал, Г. Шмоллер, Ж.-Б. Сей, М. Вебер, В. Зомбарт Й. Шумпетер, Р. Акофф, Е. Чандлер тощо.

У сучасних наукових роботах питаннями необхідності висвітлення сутності поняття «економічної поведінки підприємств» займалися такі вчені, як Н.В. Шибаєва, Г.В. Капленко, Заїка Ю.А. [1; 2; 3] та інші. Зокрема, в роботах Г.В. Капленко подано модель формування економічної поведінки. Водночас Ю.А. Заїка розглядає у своїх дослідженнях концептуальні схеми економічної поведінки для торговельних підприємств. Н.В. Шибаєва у своїх роботах з'ясовує зміни економічної поведінки в умовах ринкової трансформації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість авторів при розгляді поняття економічної поведінки підприємств більше уваги приділяли класичним ринковим структурам або розглядали загальні зміни економічної поведінки в умовах ринкової трансформації. Проте в умовах сучасного гіпердинамічного середовища економічна поведінка підприємств вже не зовсім відповідає класичним теоретичним конструкціям та потребує уточнення для кожної специфічної ринкової структури.

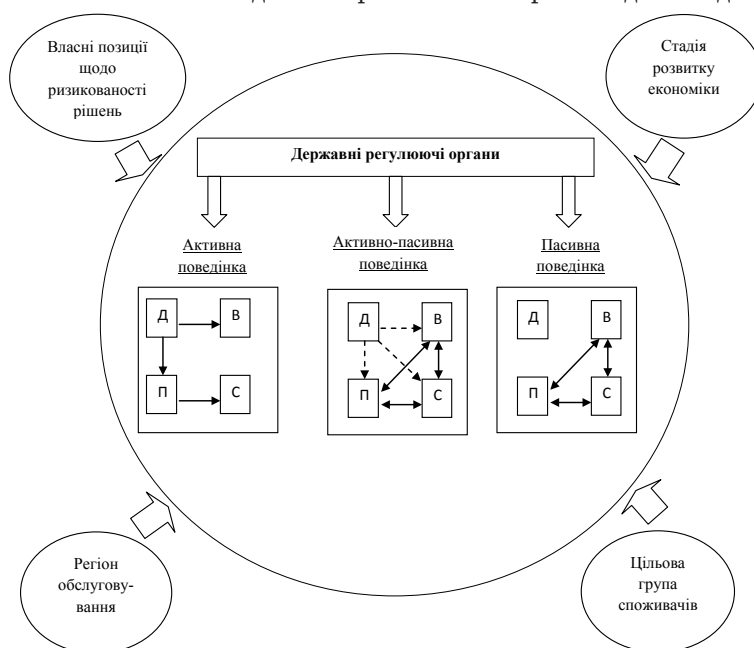
Основною метою дослідження є наукове обґрунтування теоретико-методичних аспектів економічної поведінки

підприємств на ринку з високим рівнем монополізації, що характерно для енергетичного ринку України. Завданнями дослідження є визначення сутності, факторів впливу та умов формування економічної поведінки підприємств.

Виклад основного матеріалу. Поняття «поведінка» полягає в мотиваційній активності суб'єкта, спрямованій на досягнення мети. Поведінка підприємств – це поведінки окремих людей та/або колективів. З одного боку, поведінка підприємств визначається об'єктивними умовами відповідно до середовища його функціонування, а з іншого, на неї впливають особистісні чинники, властиві суб'єктам, які приймають рішення і здійснюють відповідні дії.

У рамках дослідження за характером поведінки підприємства умовно виділено її типи, що демонструють різноманітність форм і способів адаптації та визначають напрямки розвитку підприємства:

- 1) пасивна поведінка підприємства – це повільна реакція на зовнішні та/або внутрішні зміни, або в деяких випадках відсутність будь-яких дій;
- 2) активна поведінка підприємства – швидка реакція на зміни, якій властиве спонукання до дій;
- 3) активно-пасивна поведінка фірми поєднує риси попередніх двох типів. В активно-пасивному типі поведінки переплітаються різновиди поведін-

Д – державний регулюючий орган; В – виробники;
П – постачальники; С – споживачі

Рис. 1. Концептуальна модель економічної поведінки

Джерело: авторська розробка

ки з урахуванням певних умов як зовнішніх, так і внутрішніх;

Варто зауважити, що така класифікація типів поведінки є умовною. Пасивна поведінка не завжди буде неефективною, і навпаки, в деяких випадках активна поведінка не буде себе виправдовувати.

У нашому дослідженні було розроблено концептуальну модель економічної поведінки підприємств на ринку з високим рівнем монополізації (рис. 1).

Зображена модель умовно складається з таких учасників, як виробники, постачальники, споживачі та державний регулюючий орган. При цьому факторами впливу на концептуальну модель економічної поведінки будуть: регіон обслуговування, цільова група споживачів, стадія розвитку економіки та власні позиції. Оскільки, наше дослідження стосується саме ринків з високим рівнем монополізації, роль держави в якості регулюючого органу є обов'язковою умовою.

Проте залежно від того, який тип поведінки обере держава, модель матиме той чи інший вигляд. У випадку активної поведінки держави, тобто прямого та жорсткого втручання у діяльність підприємств, існуватиме ряд обмежень економічної поведінки виробників та постачальників. Поведінка підприємств характеризуватиметься як пасивна та напряму залежатиме від діяльності держави. У цьому випадку діяльність виробників не впливатиме на діяльність постачальників та споживачів, буде відсутня будь-яка взаємодія.

Якщо ж держава притримуватиметься пасивної поведінки, тобто виступатиме в ролі спостерігача, економічна поведінка всіх учасників характеризуватиметься як активна, оскільки у них з'явиться можливість створення конкурентних відносин. В цьому випадку спостерігатиметься взаємодія між виробниками, постачальниками та споживачами. На їх економічну поведінку впливатимуть суб'єктивний чинник та власні бажання. У процесі своєї діяльності учасники ринку як конкурентні суб'єкти вільно контактуватимуть зі споживачами. Процес їх поведінки залежатиме від позиціонування та спрямованості на створення цінності. Вони можуть бути спрямовані на створення цінності для споживачів та відповідної якості запропонованих послуг їх потребам, або спрямовані на створення цінності у вигляді генерування грошових потоків та отримання прибутку.

Економічна поведінка споживачів характеризуватиметься принципом оцінки та альтернативності. Споживачі матимуть змогу обирати: взаємодіяти напряму із виробниками або через постачальників, враховуючи особисті переваги та вигоди. Проте за такої ситуації можливі ризики нерегульованого зростання цін, невідповідності якості продукції (послуг) стандартам якості тощо.

Можливий також інший варіант, який більш відповідатиме сучасним умовам. Економічна поведінка учасників цієї моделі може бути активно-пасивною, залежно від зовнішніх та внутрішніх умов.

Результати дослідження моделі економічної поведінки можна підтвердити на основі аналізу енергетичного ринку України.

Сучасна модель оптового ринку електроенергетики – це ринок єдиного покупця-продавця, при якій укладання прямих довгострокових договорів між виробниками та постачальниками електричної енергії не допускається. Вся електроенергія, яку виробляють генеруючі компанії, продається державній компанії ДП «Енергоринок», яка надалі продає її розподільчим компаніям (обленерго і незалежним постачальникам).

Далі обленерго та незалежні постачальники розподіляють електроенергію між роздрібними та великими промисловими споживачами. Тобто ДП «Енергоринок» виступає в ролі «єдиного покупця» та «єдиного продавця» на ринку електроенергетики України [4]. Така модель не сприяє підвищенню ефективності роботи енергетичних підприємств, не заохочує споживачів до економії та не створює привабливі умови для інноваційної діяльності інвесторів. На сьогодні ринок електроенергетики потребує реформування, що означатиме зміну економічної поведінки всіх учасників ринку. Тому на цьому етапі величезне значення має дослідження проблем саме «економічної поведінки підприємств» на ринку електроенергетики для визначення напрямків подальшого реформування, враховуючи запровадження відповідно до світової практики ефективних механізмів регулювання [5].

В умовах реформування виробники електроенергії матимуть право вільного й безперешкодного продажу електроенергії прямим чином як енергопостачальникам (обленерго), так і споживачам. Гідроелектростанції, які виробляють пікову енергію, прямо продавати її не зможуть, їхній товар має бути реалізованим на балансуєчому ринку, де постачальники і споживачі зможуть докуповувати енергію (рис. 2).

Основний обсяг продукції повинен закуповуватися у виробників за довгостроковими (ф'ючерсними угодами). Електроенергія, яка не буде куплена, повинна прямувати також на балансуєчий ринок. Основними споживачами електроенергії балансуєчого ринку мають бути розподільчі компанії, а саме обленерго, через яких електроенергія надходитиме до дрібного бізнесу і до населення. Отже, реорганізований ринок електроенергії України, зрештою, повинен включати такі основні сегменти:

- ринок довгострокових прямих товарних поставок електричної енергії на якому укладаються двосторонні договори купівлі-продажу електричної енергії між виробниками електричної енергії (ТЕС, ТЕЦ, АЕС) і постачальниками та/або кінцевими споживачами (такі договори

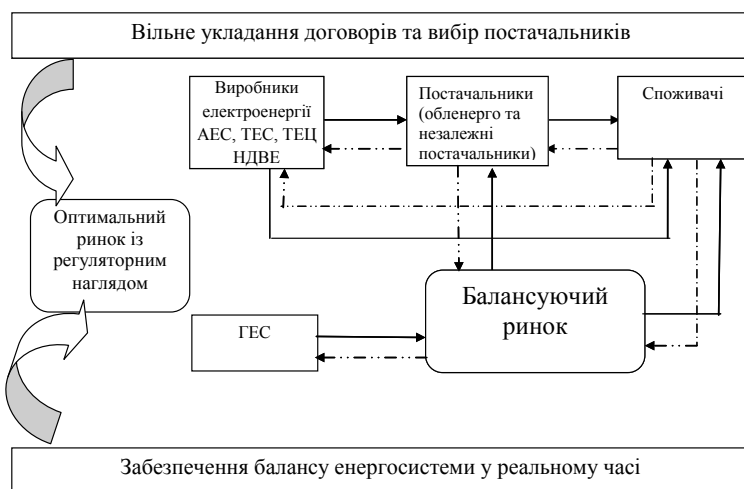

Рис. 2. Перспективна модель оптового ринку електроенергії України

Джерело: [4]

можуть укладатися як на біржі, так і на позабіржовому ринку) на майбутні періоди (тиждень, місяць, рік). Біржа електричної енергії працюватиме за принципом «день наперед», де учасники ринку зможуть купувати чи продавати електроенергію для мінімізації ризиків утворення небалансів;

– балансуючий ринок (ринок відхилень факту від плану) електроенергії – використовується для узгодження пропозиції електричної енергії та попиту на неї (балансування системи) у реальному часі протягом поточної доби;

– ринку системних (допоміжних) послуг – послуги надаються учасниками оптового ринку на конкурентній основі для підтримки надійного, заданого рівня якості енергопостачання споживачів (комерційний облік електроенергії, моніторинг ринку тощо) [6].

В процесі реформування енергетичного сектору роль держави буде обмеженою, а її економічна поведінка тяжітиме до активно-пасивної. Це означає, що на пряму вона не втручатиметься у вільні відносини виробник – постачальник – споживач, проте здійснює заходи щодо регулювання процесу цих взаємовідносин. Встановлює граничні межі та норми продажу електроенергії, проводить підготовку правової бази роботи енергоринку, визначає правила, кодекси та інструкції його функціонування.

За цих умов учасники ринку матимуть змогу взаємодіяти на конкурентній основі та їх економічна поведінка визначатиметься, з одного боку, їх бажанням створення власної цінності, та з іншого боку, з урахуванням вимог ринку загалом. У процесі своєї діяльності виробники електроенергії можуть конкурувати шляхом залучення на пряму все більшої кількості споживачів, тобто наближатися до активної економічної поведінки. Конкуренція між виробниками електроенергії може відбуватися за рахунок або зниження ціни на продукцію, або за рахунок диференціації послуг (наприклад, диференційовані за напругою, заявленою потужністю і тривалістю її використання, обсягом споживаної електроенергії, зонами доби, сезонами року).

Економічна поведінка постачальників за цих умов характеризуватиметься як пасивна, процес купівлі-продажу електроенергії проводитиметься без їх участі. Можливий інший сценарій взаємодії, коли виробники електроенергії з метою мінімізації ризиків, можуть поводити себе пасивно шляхом продажу електроенергії тільки через постачальників. За такого сценарію поведінка постачальників характеризуватиметься як активна та полягатиме в залученні більшої кількості виробників або виробників з більшими обсягами виробленої електроенергії.

Економічна поведінка споживачів полягатиме у купівлі електроенергії на пряму у виробників або через постачальників. Така економічна поведінка

ґрунтуватиметься на власних інтересах, перевагах та вигодах.

Можливий третій варіант, за якого економічна поведінка учасників такої моделі може бути активно-пасивною. В цьому разі спостерігатиметься взаємодія між виробниками електричної енергії (ТЕС, ТЕЦ, АЕС) і постачальниками та/або кінцевими споживачами, залежно від певних умов як зовнішніх, так і внутрішніх. Тобто виробники електричної енергії можуть одночасно укладати договори на продаж частини виробленої продукції на пряму зі споживачами, а для реалізації решти залучати постачальників з метою мінімізації ризиків та економії часу. За цих умов постачальники взаємодіятимуть із перевіреними виробниками і за необхідності заключатимуть договори з іншими виробниками. Споживачі, в свою чергу, купуватимуть електроенергію у перевірених виробників або через постачальників, залежно від власних потреб та зовнішніх умов. На будь-яку діяльність впливатиме ряд факторів: регіон функціонування підприємств, цільова група споживачів та власні позиції, зокрема й сфера впливу та особисті інтереси й цінності. Всі ці фактори і визначатимуть економічну поведінку кожного учасника представленої концептуальної моделі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Завдяки формуванню концептуальної моделі економічної поведінки можливо визначити напрямки подальшого реформування енергетичного ринку України, який полягає у побудові ринкових взаємовідносин між учасниками ринку на основі вільного й безперешкодного продажу електроенергії прямим чином як енергопостачальникам (обленерго), так і споживачам, зменшення державного контролю за енергетичним ринком та включення до організаційної структури реорганізованого ринку такого сегменту як балансуючий ринок з метою мінімізації ризиків небалансів.

Крім того, концептуальна модель економічної поведінки дасть змогу спрогнозувати характер поведінки всіх його учасників. На основі наведених результатів варто зазначити, що роль держави зводиться до активно-пасивної поведінки, незалежно від характеру поведінки інших учасників. Проте на основі проведеного аналізу, ми вважаємо, що поведінка всіх учасників ринку тяжітиме також до активно-пасивної залежно від певних умов

Визначивши сутність категорії економічної поведінки підприємства і факторів впливу на неї, стає зрозумілим, що процес її формування є складним і потребує постійного корегування, аналізу, контролю за його реалізацією.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є формування конкретної моделі економічної поведінки енергетичних підприємств, детальніший аналіз зазначеного та побудова прикладних моделей поведінки.

Список літератури:

1. Шибаява Н.В. Особливості економічної поведінки суб'єктів господарювання в умовах ринкової трансформації економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.01.01/ Н.В. Шибаява; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Х., 2002. – 16 с.
2. Капленко Г.В. Формування економічної поведінки підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.06.01 / Г.В. Капленко; НАН України; Інститут регіональних досліджень. – Л., 2005. – 20 с.
3. Заїка Ю.А. Концептуальні підходи до управління економічною поведінкою торговельних підприємств / Ю.А. Заїка // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: зб. наук. праць: у 2-х вип. / ПДТУ. – Маріуполь, 2012. – Вип. 1, т. 1. – С. 223–228.
4. Звіт про діяльність Національної комісії регулювання електроенергетики України за 2013 рік [Електронний ресурс] / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики. – Режим доступу: <http://www3.nerc.gov.ua/index.php?id=11196>.

5. Енергетичні ринки України: напрями розвитку і вдосконалення: тематична допов. [Електронний ресурс] / Національний інститут регіональних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Evointeg/Prez1/roz3.htm>.
6. Голикова С. Новый рынок электроэнергии Украины: процесс, а не событие [Електронний ресурс] / С. Голикова. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/energy_market/novyy-rynok-elektroenergii-ukrainy-process-a-ne-sobytie_.html.

Цапенко В. Ю.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Резюме

Статья посвящена формированию концептуальной модели экономического поведения предприятий на рынках с высоким уровнем монополизации. Представлена концептуальная модель экономического поведения для рынка электроэнергетики Украины. Обоснована необходимость исследования этой модели с целью определения направлений реформирования рынка и анализа и прогнозирования поведения всех его участников.

Ключевые слова: экономическое поведение предприятий, типы экономического поведения предприятий, концептуальная модель, реформирование, энергетический рынок.

Tsapenko V. Y.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

FORMATION OF CONCEPTUAL MODEL OF ECONOMIC BEHAVIOUR OF THE ENTERPRISES IN THE ENERGY MARKET OF UKRAINE

Summary

This article considers the conceptual model of economic behavior of enterprises on the market with a high level of monopolization. Proposed the conceptual model of economic behavior for the energy market of Ukraine. The necessity to research the economic behavior of enterprises in order to identify areas of market reform and analysis the behavior of all its members.

Keywords: economic behavior of enterprises, types of economic behavior of enterprises, conceptual model, reformation, energy market.